

2008 KÜRESEL KRİZİNİN KOBİ'LERDE YARATTIĞI ETKİLER VE KRİZ YÖNETİMİ: GÖLLER BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Meltem KARAATLI*
M. Fatih DEMİRAL**
Esra ZEYNEL***
Yunus PALA****

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Göller Bölgesi'nde üretim alanında faaliyet gösteren KOBİ'lerin 2008 küresel krizinden ne derece etkilendikleri tespit etmek ve krizin günümüze yansımaları istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, veri toplama yöntemlerinden biri olan anket metodu yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırmada Göller Bölgesi'nde faaliyet gösteren üretim işletmesi konumundaki KOBİ'lerden tesadüfi olarak seçilmiş 112 işletme ile anket yapılmıştır. Anket sonuçları SPSS 15.0 paket programıyla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın sonucunda Türkiye'de sıklıkla krizlerin yaşanmış olması ve çok büyük zararlara neden olduğu bilinmesine rağmen, KOBİ'ler bağlamında krizlere karşı önceden önlem alma ve krizi başarılı bir şekilde yönetme, krizden en az zararla çıkma yeteneği gösterilemediği kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mortgage, Kriz Yönetimi, İstatistiksel Analiz, Anket

THE EFFECTS OF GLOBAL CRISIS 2008 ON COMPANIES AND CRISIS MANAGEMENT: CASE STUDY OF THE LAKES REGION IN TURKEY

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine how SMEs are affected by the global crisis and to evaluate the reflections of the crisis to today statistically.

* Arş. Grv. Dr., SDÜ, İİBF, İşletme, meltemay@iibf.sdu.edu.tr

** Arş. Grv., SDÜ, İİBF, İşletme, fdemiral@iibf.sdu.edu.tr

*** SDÜ, İİBF, İşletme, esra_zeynel@hotmail.com

**** SDÜ, İİBF, İşletme, yunus_pala_sdu@hotmail.com

In this study the survey method which is a data collection technique was applied through face-to-face interview. This interview is constructed with randomly selected 112 manufacturing enterprises operating in the Lakes Region of Turkey. Survey results are evaluated through using SPSS 15.0 computer program.

In this article, although it is known to have been experienced with crisis and that the crisis cause great harm to SMEs' economy, to take preventive measures against the crisis, to manage it successfully and to be capable of exiting from the crisis with minimal damage can not be displayed in the context of SMEs.

Keywords: Mortgage, Crisis Management, Statistical Analysis, Survey Method

Giriş

Son yirmi yılda finansal piyasalar önemli boyutlarda değişime uğramıştır. Küreselleşmenin tüm boyutlarıyla etkisini göstermesiyle ve teknolojik yeniliklerle birlikte bilgiye daha kolay ve ucuz ulaşılması, bilginin daha etkin kullanılabilmesini sağlamış, sayısal tekniklerle birlikte risk ve getiri beklentilerine göre çok sayıda yeni finansal ürünler geliştirilmiştir. Finansal ürünlerdeki bu çeşitlilik, katılımcı sayısının artmasına ve piyasaların büyümesinde önemli bir rol oynamıştır.

2007 yılında ABD’de finansal dalgalanma ile başlayan kriz, dünyanın en güçlü ekonomilerinden birini bankacılık sektörü, denetleyici ve düzenleyici kurumlarla birlikte her kesim açısından sistemin sorgulanmasını gerektirmiştir. Subprime mortgage kredilerinde geri ödemelerde yaşanan sorunlarla ortaya çıkan finansal dalgalanma, çok hassas dengeler üzerine kurulu ve birbiriyle ilişkili ABD piyasalarında çok olumsuz etkiler yaratmıştır. Kriz küresel bir finansal krize dönüşerek, diğer ülkelere dalga dalga yayılmıştır. Aşağıda, sırasıyla 2008 küresel finansal krizi bütün boyutlarıyla ele alınmış daha sonra krizin Göller Bölgesi’ndeki KOBİ’ler üzerine etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

1. 2008 Küresel Krizi

Özellikle son yıllarda ekonomi literatüründe sıkça gündeme gelen kriz kavramı, ülkelerin tüm ekonomik birimleri için hayati önem taşımaktadır ve kriz riskine karşı proaktif önlemlerin alınması, bunun için de geçmişte yaşanmış olan krizlerin neden ve sonuçlarıyla ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

İşletmelerin hayatları boyunca çeşitli dönemlerde karşılaşılabilecekleri kriz, kapsamlı bir tanımla “öngütün değer, amaç ve kaynaklarını tehdit ederek,

tüm örgütü varlığını sürdürmemeye tehlikesi ile baş başa bırakan, belirsizlik ve zaman baskısı nedeniyle örgüt üyeleri arasında gerilim yaratan, gerekli önlemlerin zamanında alınmasıyla ortadan kaldırılabilecek veya etkileri en aza indirilebilecek sınırlı zamanı kapsayan plansız bir değişim sürecidir (Ataman, 2001: 231).

Dolayısıyla kriz, işletmeler için önemli bir risk taşımaktadır ve buna karşı gereken önlemlerin alınmaması durumunda, bunun maliyeti yüksek olacaktır. Çalışmanın konusunu finansal kriz kavramının oluşturması nedeniyle, finansal kriz için kapsamlı bir tanım yapmak uygun olacaktır; “finansal kriz, verimli yatırım olanaklarına sahip finansal piyasaların ahlaki tehlike ve ters seçim problemlerinin gittikçe kötüleşmesi nedenleriyle, fonları etkili biçimde kanalize edememesi sonucu ortaya çıkan doğrusal olmayan bozulmadır” (Mishkin, 1996:1-2).

1990'lı yıllarla birlikte piyasa ekonomisine geçilirken hem büyük zorluklar meydana gelmiş, hem de büyük fırsatlar doğmuştur. Daha önce sadece bir ülke, devletin ekonomiyi birçok yönden kontrol altına almış olduğu bir durumdan, kararların piyasalar yolu ile olduğu bir duruma geçmek için planlı bir girişimde bulunulmuştur (Stiglitz, 2002:160).

2008 küresel krizi, ABD kaynaklı olarak ortaya çıkmış, 10 trilyon dolarlık büyüklüğüyle dünyanın en büyük piyasası konumunda olan mortgage sisteminin çökmesi ve çok olumsuz sonuçlara neden olmasıyla birlikte, krizin etkileri küresel boyutta yankılanmıştır.

Mortgage sistemi, gelişmiş ülkelerin en önemli gayrimenkul finansman sistemi olarak yıllardır uygulanmaktadır. Kira öder gibi konut sahibi olunmasını amaçlayan mortgage, konut sahibi olmak isteyenlerin uzun vadeli ve düşük faiz oranları ile konut sahibi olmasını amaçlayan bir sistemdir. Mortgage sisteminde, gayrimenkulüne ipotek konulmak suretiyle borçlanan taraf borcunu önceden belirlenen vadelerde ödemeyi taahhüt etmektedir. Borçlu borcunu belirlenen vadelerde ödemez ise, kredi veren taraf ipotek konulan gayrimenkulü satma ve alacağını bu tutardan tahsil etme hakkına sahip olmaktadır (Ateş, 2005: 50).

Mortgage piyasası, mortgage kredisinin düzenlendiği birincil piyasalar ile bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ikincil piyasalardan oluşan piyasadır. ABD, mortgage kredilerini menkul kıymetleştirerek finansal sistemi tabana yaymış ve buradan elde edilen fonlarla birincil piyasada konut kredilerinin finansmanını ve sürekliliğini sağlamıştır. Ancak, özellikle denetim eksikliği nedeniyle konut kredilerinin kullanım amacı konut edinme yerine konut spekülatoörlüğüne dönüşmüş ve sistem aksamaya başlamıştır. Bu amaçla konut alanların genel ekonomik görünümüne bağlı sebeplerle temerrüde düşmesi, kredi ödemelerinin kesilmesine, ardından bu kredilere dayalı menkul kıymetlere

ilişkin ödemelerin durmasına sebep olmuştur. Sistemin temelinde sorunlar olmasına rağmen bu kredilere dayalı menkul kıymet ihraçlarının devam etmesi menkul kıymet ihraç standartlarının kalitesini düşürmüştür (BDDK, 2008).

1.1. Küresel Finansal Krizin Nedenleri

2008 mortgage krizinin başlıca nedenleri arasında mortgage kredilerinin yapısının bozulması, faiz yapısının uyumsuzlaşması, konut fiyatlarındaki artışlar, menkul kıymetlerin fonlanmasında yaşanan sıkıntılar, kredi türev piyasalarının büyümesi ve kredi derecelendirme sürecindeki sorunlar yer almaktadır.

ABD’de, 2007 yılında, finans ve sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörü başta olmak üzere toplam 4 sektörün büyüme hızının yavaşlamasıyla genel ekonominin büyüme hızı da yavaşlamıştır. Hizmetler sektöründe fiyatların artışı kamu sektörünün etkisiyle yavaşlamıştır. Sektörün büyüme hızı 2007 yılında %4,2’den %3,2’ye gerilemiştir. Hizmetler sektörünün yavaşlamasının temel nedenleri arasında leasing ve gayrimenkul sektöründeki yavaşlama ile finans ve sigorta sektöründeki ekonomik bozulma yer almaktadır. Üretim sektöründe sanayi mallarındaki katma değer fiyatlarında ortaya çıkan yavaşlamanın etkisiyle, GSYİH deflatörü artış hızı 2007 yılında düşüş göstermiştir. Ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olan reel sektör, mortgage krizinden olumsuz yönde etkilenmiştir. Özellikle mortgage piyasası ile ilişkili olan inşaat sektörünün katma değeri 2006 yılında talep daralmasıyla beraber %6 düşmüş, 2007 yılında krizin de etkisiyle %12 azalmıştır.

ABD finansal piyasalarında yaşanan dalgalanmanın ve bu dalgalanma sonrasında uygulanan politikaların etkisiyle 2007 yılında toplam kredi piyasasında bir daralma olduğu görülmektedir. Faizlerin düşük olduğu dönemlerde kişilerin kredi geçmişlerine bakılmaksızın verilen subprime mortgage kredilerinde, faizlerin yükselmesiyle birlikte temerrütler ve icra yoluyla satışlar artmaya başlamış ve bu durum karmaşık türev araçlarla finansal piyasalarda dalgalanmaya neden olmuştur. 2007 yılının ikinci çeyreğinden sonra krize dönüşen bu süreçte mortgage kredilerinin geri ödemelerinde yaşanan aksaklıklar sistemin tamamını olumsuz etkilemiştir.

1.2. Finansal Krizin Ekonomik Krize Dönüşmesi

Mortgage krizi olarak ortaya çıkan durum takip eden süreçte bir likidite krizine dönüşmüştür. ABD’de 2007 yılında, finans ve sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörü başta olmak üzere toplam dört sektörün büyüme hızının yavaşlamasıyla genel ekonominin büyüme hızı yavaşlamıştır.

Yatırımcıların risk almadan kazanç elde etme isteği maliyeti düşük, kolay kredi imkânlarına bağlı olarak tüketicilerin yüksek oranlarda borçlanmasına ve kredilerde kontrolsüz genişlemeye neden olmuştur (<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/460082.asp>).

Finansal kriz gelişmiş ülkelerde başlamış olmakla birlikte Kasım 2008 ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkeleri de etkilemeye başlamıştır. Birçok gelişmekte olan ülke borsalarında ciddi önemli boyutlarda değer kayıpları olmuş, ülke paraları değer yitirmiş, ülke tahvilleri ve ticari bonolarda risk primleri artmış ve bu ülkelere olan yabancı sermaye akımları önemli oranda düşmüştür.

Düzenleme otoriteleri ve merkez bankaları hızlı kredi büyümesi ve aktif fiyatlarında oluşan balonun neden olduğu sistemik riskleri görememiş ya da gerekli önlemleri yeterli oranda ele alamamıştır. Uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler karşısında finansal sisteme olan güvenin tekrar artırılması için ABD ve Avrupa'da merkez bankaları ve hükümetleri tarafından çok sayıda önlem alınmış ve trilyon dolarları bulan kurtarma paketleri açıklanmıştır (Erdönmez, 2009:85).

Kredi derecelendirme kuruluşları ard arda ipotekli konut kredilerine dayalı tahvillerin notunu indirirken paralarını fonlardan çekmek isteyen yatırımcı sayısındaki artışla birlikte bu ürünlerin nakde çevirmek de zorlaşmıştır. Aynı kredi derecelendirme kurumları, bu tahvillere yakın tarihlerde olumlu notlar verirken, bir anda not indirimlerine gitmeleri sistemin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. İkincil piyasalarda ani satış baskısıyla birlikte bu yatırım araçlarının fiyatları oldukça düşmüş ve milyarlarca dolarlık fonlar değerini kaybetmiş, bu durum likidite krizinin daha da derinleşmesine yol açmıştır (BDDK, 2008: 67).

1.3. Küresel Finansal Krizin Dünya Finans Piyasalarında Yarattığı Etkiler

Krizin, küresel piyasalara olan en önemli etkisi banka kredilerinin uzun bir zaman dilimi için kısıtlanmış olmasıdır. Bankaların kredi verme standartları yükseltilmiştir. Bu kredi koşulları konut yatırımlarının birçok ülkede daralmasına neden olmuştur.

Küresel piyasalarda yaşanan gelişmeler, gelişmekte olan ülkelerin finansal kuruluşlarının Amerika'daki yüksek riskli aktiflere ve bu aktiflerle ilgili menkul kıymetlere olan erişimi sınırlı olmasıyla birlikte, bu ülkelerin finansal piyasalarını da etkilemiştir. Yüksek gelir grubundaki bankalar ve yatırım fonları gelişmekte olan ülkelere fonlarını çekmişler ve riskli aktif kategorisindeki bu

varlıkları daha likit enstrümanlara çevirmişlerdir. Riskli aktiflerin bu satışları hisse senedi fiyatları, tahvil piyasası ve ülke paraları üzerinde dramatik etkiler yaratmış, aynı zamanda bu ülkelerde kredi koşullarının daralmasına yol açmıştır. Cari açıkları GSYİH' in yüzde 10'undan fazla olan ülkelerde sermaye girişlerinin durmasıyla iç talep ciddi ölçüde daralmıştır (Coşkun ve Balatan, 2009:17).

Bankacılık sektöründe özel bankaların dışarıdan borçlanmaları ciddi oranlarda düşmüştür. Ocak 2008-Eylül 2008 döneminde Kazakistan'da 13,2 milyar dolar, Rusya'da 6,6 milyar dolar, Güney Afrika'da 3,7 milyar dolar, Ukrayna' da 2,1 milyar dolar ve Türkiye'de 3,1 milyar dolar azalma olmuştur. Cari fazlası olan ülkeler de dâhil olmak üzere bütün ülkeler küresel piyasalarda yaşanan gelişmelerden fazlasıyla etkilenmiştir (Dünya Bankası, 2009: 21).

Uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler sonucu piyasalarda likidite kıtlığı, sorunlu aktiflerin değeri hakkındaki belirsizlikler ve sermaye eksikliğine karşı acele olarak çeşitli politik önlemlerin alınması gerekmiştir. Ancak bu önlemler, finansal piyasalara olan güvenin yeniden yaratılmasını ve piyasa koşullarının iyileşmesini garanti altına alamamıştır. Bunun üzerine ülkelerin bankalar arası borçlanmaları yeniden başlamasını sağlayacak ve bankaların yeniden sermayelendirilmesine yönelik kapsamlı pro-aktif önlemlerin alınması gerekmiştir.

ABD önlem paketlerini açıklayan ilk ülke olmuştur. Açıklanan kurtarma paketinin temelini oluşturan noktalar sorunlu ipotekli konut kredisine ilişkin aktiflerin satın alınması ve bankalara yapılan sermaye enjeksiyonudur. İngiltere de sermaye enjeksiyonları ve bankaların likiditeye erişimlerini kolaylaştıran önlemler açıklamıştır. Birçok Avrupa Birliği üye ülkesinde de benzer önlemler kararlaştırılmıştır (Erdönmez, 2009:89)

Türkiye açısından, TCMB'nin para piyasalarının etkin çalışmasına yönelik etkin önlemleri ile global krizin Türkiye'deki finansal piyasalar üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. TCMB, Ekim 2008'den itibaren krize karşı alacağı önlemleri açıklamıştır.

TCMB, piyasanın ihtiyaç duyacağı likiditenin 1 haftalık repo ihaleleri ile etkin bir şekilde sağlanarak gecelik vadeli ikincil piyasa faiz oranlarında oynaklığa izin verilmeyeceği ilan edilmiştir. Likidite açığının ortaya çıkması halinde, kredi mekanizmasında aksaklığa yol açmamak için repo ihalelerinin vadesinin 3 aya uzatılabileceği, gerek görülmesi halinde devlet tahvili doğrudan alım işlemlerinin gerçekleştirilebileceğini açıklamıştır. Ayrıca, döviz depo piyasasında güvensizlik oluşmasını önlemek amacıyla bünyesindeki piyasalarda aracılık işlemlerine başlamış, bu piyasada kendi ilan ettiği borç verme faiz oranından bankalara döviz cinsi borç verme imkanını artırmıştır. Kurlarda aşırı

oyunluk gözlenmesi halinde, dalgalı kur rejimi ile kuralları önceden ilan edilen döviz satım ihalelerine başlanmıştır. Bankaların döviz likiditelerini güçlendirmek amacıyla zorunlu karşılık oranları düşürülmüştür. Herhangi bir bankanın fon çekilişleri nedeniyle likidite sorunları yaşamaması halinde, TCMB'nin standart likidite olanaklarına ilave olarak sağlayacağı Acil Likidite Desteği kredilerinin koşulları kamuoyuna ilan edilmiştir.

Reel sektör ile bankacılık sektörü arasında, birinde yaşanan problemlerin eşanlı olarak diğerinde de sorunlara neden olduğu görülmektedir. Bankacılık ve reel sektörde yaşanan problemler için eşanlı çözümler üretilmesi önem taşımaktadır.

Tablo 1. Çeşitli Ülkelerde İflas Eden Finansal Kuruluşların Tablosu

7 Şubat – İngiltere	Northern Rock devletleştirilmiştir.	88 milyar sterlin
14 Mart – ABD	Bear Stearns FED sübvansiyonundan sonra ticari bir banka tarafından alınmıştır.	29 milyar dolar
7 Eylül – ABD	Freddie Mac ve Fannie Mae devletleştirilmiştir.	200 milyar dolar
15 Eylül – ABD	Lehman Brothers iflas etmiştir.	
17 Eylül – ABD	AIG devletleştirilmiştir.	87 milyar dolar
18 Eylül – İngiltere	Lloyd TSB HBOS' u satın alınmıştır.	12 milyar pound
29 Eylül – Benelüks	Fortis kurtarılmıştır.	16 milyar dolar
29 Eylül – ABD	Citibank Washoiva' ı almıştır.	12 milyar dolar
29 Eylül – Almanya	Hypo Gayrimenkul kurtarılmıştır.	71 milyar dolar
29 Eylül – İzlanda	Glitnir kurtarılmıştır.	850 milyon dolar
29 Eylül – İngiltere	Bradford&Bingley kurtarılmıştır.	32,5 milyar dolar
30 Eylül – Belçika	Dexia kurtarılmıştır.	9,2 milyar dolar
30 Eylül – İrlanda	İrlanda'da çok sayıda bankaya kamu kaynağı aktarılmıştır.	572 milyar dolar

7 Ekim – İzlanda	Lansbanki devletleştirilmiştir.	
9 Ekim – İzlanda	Kaupthing devletleştirilmiştir.	864 milyon dolar
12 Ekim – İngiltere	HBOS, Royal Bank of Scotland, Llyods TSB ve Barclays kurtarılmıştır.	60,5 milyar dolar
16 Ekim – İsviçre	UBS’ye kaynak aktarılmıştır.	59,2 milyar dolar
19 Ekim – Hollanda	ING sermaye yardımı almıştır.	10 milyar euro
20 Ekim – Fransa	Fransa hükümeti 6 büyük bankaya kredi açmıştır.	10,5 milyar euro
27 Ekim – Belçika	KGB	3,5 milyar euro
4 Kasım – Avusturya	Kommunalkredit Constantine Privatbank devletleştirilmiş ve 5 Avusturya bankasına 1 Euro karşılığı satılmıştır.	
11 Kasım – Kazakistan	Hükümet 4 büyük bankaya sermaye enjekte etmiştir.	3,7 milyar euro
24 Kasım – ABD	Citigroup sermaye desteği almıştır.	40 milyar dolar
22 Aralık – İrlanda	Anglo Irish Bankası ulusallaştırılmıştır. 3 büyük bankasına fon aktarılmıştır.	7,68 milyar dolar

Kaynak: (Erdönmez, 2009:87).

1.4. Küresel Finansal Krizin Türkiye’de KOBİ’ler Üzerine Etkisi

2008 küresel krizi, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere tüm dünya ülkeleri genelinde kısa bir süre içinde yayılarak ve zincirleme bir etki yaratarak KOBİ’ler üzerinde oldukça olumsuz etkiler yaratmıştır. Finansal piyasalarda başlayan krizin reel sektöre sıçramasıyla birlikte, KOBİ’lerin kapasite kullanım oranlarında düşme, yatırımlarda azalma, istihdamda azalma meydana gelmiştir. KOBİ’ler açısından en olumsuz durum ise, bazı KOBİ’lerin işletmelerin çalışma hayatlarına devam edemeyerek kapanmaları olmuştur.

2008 Küresel krizi KOBİ'lerin karşılaştığı en ciddi krizlerden birisi olmuştur. Yaşanan bu krizle birlikte istihdam oranları azalmış, üretim ve gelir düşmüştür. İşletmelerin birçoğu kapanmanın eşiğine gelmiştir.

KOBİ'lerin krizlerden en az etkilenmelerini sağlamak için önlemler alınması zorunludur. KOBİ'lere finansman sorunlarını çözmek için düşük faizli uzun vadeli krediler sağlanmalı, ihracatçıyı döviz kuru riskine karşı koruyacak politikalar belirlenmeli, kaliteli rekabet gücü yüksek ürünler teşvik edilmelidir. KOBİ'ler, başarılı bir kriz yönetimi süreci oluşturarak, potansiyel krizlere karşı pro-aktif önlemler almalıdırlar. Ayrıca KOBİ'lere yatırım olanaklarını genişletme, istihdam alanı yaratma, teknoloji ve bilgi arayışına yönelik araştırma-geliştirme harcamaları oluşturma ve dış ticaret gücünü arttırmak amaçlarıyla devlet tarafından sübvansiyonlar yapılmalıdır. Devlet tarafından sağlanan bu teşvikler; KOBİ'lerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilmeleri için üretim, kalite ve standartları arttırmaları, açısından büyük bir önem taşımaktadır.

2. Küresel Finansal Krizin Göller Bölgesi'ndeki Kobiler Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Dönük Bir Alan Araştırması

Araştırmada Göller Bölgesi'nde faaliyet gösteren üretim işletmesi konumundaki KOBİ'lerin tamamı araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Göller Bölgesi'nde faaliyet gösteren tesadüfi olarak seçilmiş 112 işletme oluşturmaktadır. Anketi cevaplayan işletmelerin verdikleri yanıtlar doğru olarak kabul edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada Göller Bölgesi'nde üretim alanında faaliyet gösteren KOBİ'lerin 2008 küresel krizinden ne derece etkilendikleri tespit edilmeye çalışılarak krizin günümüze yansımaları istatistiksel olarak değerlendirilmiştir.

2.2. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Araştırmada en önemli veri toplama yöntemlerinden biri olan anket metodu yüz yüze görüşme şeklinde uygulanmıştır. Araştırmada bu konuyla ilgili Alıç'ın (2009) çalışmasından yararlanılmıştır. Anketin güvenilirliği test edilmiştir. Güvenilirliği gösteren Cronbach Alpa güvenilirlik katsayısı 0,60 olarak hesaplanmıştır. Literatürde bu değer $0,60 \leq \alpha < 0,80$ (Kalaycı, 2005:405) ise ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Anket üç bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde araştırmanın yapıldığı işletmelerle

İlgili 11 tane demografik soru, ikinci bölümde krizin etkilerini gösteren 11 soru, üçüncü bölümde kriz yönetimini gösteren 11 soru olmak üzere toplam 33 soru sorulmuştur. Ankette ikinci ve üçüncü bölümde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Anketi cevaplayanlar (kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, kararsızım, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum) şeklinde cevaplardan kendi işletmelerine uygun olanı işaretlemişlerdir. Anket sonuçları SPSS 15.0 paket programıyla değerlendirilmiştir.

2.3. Araştırmanın Sonuçları

Araştırmanın sonuçlarında öncelikle, araştırmanın yapıldığı işletmelerin demografik sorulara vermiş oldukları yanıtlarla ilgili frekans tablolarına daha sonra da hipotezlere yer verilmiştir.

2.3.1. Demografik Sonuçlar

Ankete katılan 112 işletmenin %11,6'sı gıda işletmesi, %8 tekstil işletmesi, %40,2 mobilya işletmesi, %11,6 makine-ekipman-imalat işletmesi, %28,6 diğer işletmeler (orman, mermer, plastik, aydınlatma v.b.) oluşturmaktadır.

Tablo 2: İşletmelerin Faaliyette Bulunduğu Sektörlerin Frekans Tablosu

Sektörler	Frekans	%	Kümülatif %
Gıda	13	11,6	11,6
Tekstil	9	8,0	19,6
Mobilya	45	40,2	59,8
Makine-Ekipman-İmalat	13	11,6	71,4
Diğer	32	28,6	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletmeden %10,7'si 1-5 yıldır, %18,8'i 6-10 yıldır, %37,5'u 11-20, yıldır %33'ü 21 yıl ve üstünde faaliyet göstermektedir.

Tablo 3: İşletmelerin Faaliyet Sürelerinin Frekans Tablosu

Faaliyet Süresi	Frekans	%	Kümülatif %
1-5	12	10,7	10,7
6-10	21	18,8	29,5

11-20	42	37,5	67,0
21 ve üstü	37	33,0	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletmenin yöneticileri %29,5'u lise, %44,6'sı üniversite, %3,6'sı yüksek lisans, %22,3 diğer (ilkokul veya ortaokul) eğitimi almıştır.

Tablo 4: İşletmelerdeki Yöneticilerin Eğitim Düzeylerinin Frekans Tablosu

Eğitim Düzeyi	Frekans	%	Kümülatif %
Lise	33	29,5	29,5
Üniversite	50	44,6	74,1
Yüksek lisans	4	3,6	77,7
Diğer	25	22,3	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletmeden %95,5'u işletmenin hem sahibi hem de yöneticisi konumundayken, %4,5'u ise işletme sahibi aynı zamanda yönetici konumunda değildir.

Tablo 5: İşletme Sahibinin Aynı Zamanda İşletme Yöneticisi Olup Olmadığının Frekans Tablosu

Yönetici	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	107	95,5	95,5
Hayır	5	4,5	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Anketi cevaplayan 112 işletmeden %64,3'ü işletmenin sahibi, %6,3'ü yönetim kurulu üyesi, %2,7'si genel müdür, %11,6'sı bölüm müdürü, %15,2'si diğer (ustabaşı v.s.) oluşturmaktadır.

Tablo 6: Anketi Cevaplayan Kişilerin Şirketteki Görevlerinin Frekans Tablosu

Eğitim Düzeyi	Frekans	%	Kümülatif %
Şirket Sahibi	72	64,3	64,3
Yönetim Kurulu Üyesi	7	6,3	70,5
Genel Müdür	3	2,7	73,2
Bölüm Müdürü	13	11,6	84,8
Diğer	17	15,2	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletmeden %25'i limited şirket, %26,8 anonim şirket, %44,6 diğer işletmelerden oluşmaktadır.

Tablo 7: İşletmelerin Hukuki Yapılarının Frekans Tablosu

Hukuki Yapısı	Frekans	%	Kümülatif %
Limited Şirket	28	25	25
Anonim Şirket	30	26,8	51,8
Diğer	54	48,2	100
TOPLAM	112	100	

Ankete katılan 112 işletmeden %5,4'ü sadece ihracat, %74,1'i sadece yurt içi satış, %7,1'i yurt içi ve yurt dışı satış, %0,9'u ihracat, ithalat ve yurtiçi satış, %1,8'i ihracat, ithalat, yurt içi ve yurt dışı satış, %4,5'u ihracat ve yurt içi satış, %3,6'sı ihracat, ithalat, yurt içi ve yurt dışı satış, %1,8'i ihracat, yurt içi ve yurt dışı satış, %0,9'u ihracat, yurtiçi ve yurtdışı satış yapmaktadır.

Tablo 8: İşletmelerin Yaptıkları Ticaret Türlerinin Frekans

Tablosu

Ticaret Türü	Frekans	%	Kümülatif %
Ihracat	6	5,4	5,4
Yurt içi satış	83	74,1	79,5
Yurt içi ve yurt dışı	8	7,1	86,6
Ihracat, ithalat, yurt içi satış	1	0,9	87,5
Ihracat, ithalat, yurt içi ve yurt dışı satış	2	1,8	89,3
Ihracat, yurt içi satış	5	4,5	93,8
Ihracat, ithalat, yurt içi, yurt içi ve yurt dışı	4	3,6	97,3
Ihracat, yurt içi satış, yurt içi ve yurt dışı satış	2	1,8	99,1
Ihracat, yurt içi ve yurt dışı satış	1	0,9	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletme ürünlerinde temel hammadde olarak yurt içinden (%0-20 oranında) %1,8'i, (%21-40 oranında) %1,8'i (%41-60 oranında) %3,6'sı (%61-80 oranında) %6,3'ü, (%81-100 oranında) %86,6'sı karşılamaktadır.

Tablo 9: İşletmelerin Yurt İçi Hammadde Temini Frekans Tablosu

Yurt içi hammadde temini	Frekans	%	Kümülatif %
%0-20	2	1,8	1,8
%21-40	2	1,8	3,6
%41-60	4	3,6	7,2
%61-80	7	6,3	13,5
81-100	97	86,6	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletme ürünlerinde temel hammadde olarak yurt dışından (%0-20 oranında) % 89,3'ü, (%21-40 oranında) %5,4'ü, (%41-60 oranında) %3,6'sı, (%81-100 oranında) %1,8'i karşılamaktadır.

Tablo 10: İşletmelerin Yurt Dışı Hammadde Temini Frekans Tablosu

Yurt dışı hammadde temini	Frekans	%	Kümülatif %
%0-20	100	89,3	89,3
%21-40	6	5,4	94,7
%41-60	4	3,6	98,3
%61-80	0	0	98,3
% 81-100	2	1,8	100
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletme %25,9'u modern, %43,8'i yeni sayılan, %20,5'u biraz eski, %6,3'ü eski ve %3,6'sı çok eski üretim teknolojisiyle çalışmaktadırlar.

Tablo 11: İşletmelerin Üretim Teknolojilerinin Frekans Tablosu

Üretim Teknolojisi	Frekans	%	Kümülatif %
Modern	29	25,9	25,9
Yeni Sayılır	49	43,8	69,6
Biraz Eski	23	20,5	90,2
Eski	7	6,3	96,4
Çok Eski	4	3,6	100,0
TOPLAM	112	100,0	

Ankete katılan 112 işletmeden %10,7'sinde insan kaynakları departmanı mevcutken, %89,3'nde insan kaynakları departmanı mevcut değildir.

Tablo 12: İşletmelerde İnsan Kaynakları Departmanı Olup / Olmadığının Frekans Tablosu

İnsan Kaynakları	Frekans	%	Kümülatif %
Vardır	12	10,7	10,7
Yoktur	100	89,3	100,0
TOPLAM	112	100,0	10,7

2.3.2. Araştırma Hipotezlerinin Test Sonuçları

Araştırmada 34 tane hipotez kurulmuştur. Bu hipotezlerden 4 tanesi kabul edilmiş diğerleri red edilmiştir. Bu çalışmada yer darlığı nedeniyle hipotezlerden bir kısmına yer verilmiştir.

Hipotez 1- H₁: İşletmenin faaliyet süresi ile kriz süreci içerisinde finansal kuruluşlardan kredi bulma imkânı arasında bir ilişki vardır.

Tablo 13: Hipotez 1

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	9,118(a)	12	,693
Likelihood Oranı	9,346	12	,673
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,693 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani işletmenin faaliyet süresi ile kriz süreci içerisinde finansal kuruluşlardan kredi bulma imkânı arasında bir ilişki yoktur. Ankete katılan 112 işletme “finansal kuruluşlardan kredi bulmakta zorlandığımı düşünüyorum” sorusuna ortalama olarak “kararsızım” yanıtını vermiştir.

Hipotez 2- H_1 : İşletmenin faaliyet bulunduğu sektör ile kriz nedeniyle satışların miktarının azalması arasında bir ilişki vardır.

Tablo 14: Hipotez 2

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	24,079(a)	16	,088
Likelihood Oranı	25,676	16	,059
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre p değeri, $0,088 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani işletmenin faaliyet sektörü ile satışların miktarının azalması arasında bir ilişki yoktur. İşletmelerin “krizle birlikte satışların miktarı azalmıştır” sorusuna ortalama olarak “katılıyorum” cevabını vermişlerdir. Bu bağlamda tüm sektörlerin krizden etkilendiği görülmektedir.

Hipotez 3- H_1 : İşletmenin faaliyet sektörü ile kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında hammadde sıkıntısı nedeniyle azalması arasında bir ilişki vardır.

Tablo 15: Hipotez 3

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	47,459(a)	20	,001
Likelihood Oranı	52,827	20	,000
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,001 < 0,05$ olduğu için H_a hipotezi kabul edilir yani işletmenin faaliyet sektörü ile kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında hammadde sıkıntısı nedeniyle azalması arasında bir ilişki vardır. Bu durumda, kruskal wallis testi yapılarak 5 grup arasında (gıda, tekstil, mobilya, makine- ekipman, imalat ve diğer sektörler) bir farklılık olup olmadığı test edildiğinde p değeri $0,001 < 0,05$ olduğu için anlamlı bir farklılığın olduğu

söylenbilir. İşletmelerin “kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında hammadde sıkıntısı nedeniyle azalma olmuştur” sorusuna ortalama olarak “katılmıyorum” cevabını vermişlerdir.

Hipotez 4- H_1 : İşletmenin faaliyet sektörü ile kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında mali sorunlar nedeniyle azalması arasında bir ilişki vardır.

Tablo 16: Hipotez 4

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	39,524(a)	20	,006
Likelihood Oranı	41,729	20	,003
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,006 < 0,05$ olduğu için H_a hipotezi kabul edilir yani İşletmenin faaliyet sektörü ile kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında mali sorunlar nedeniyle azalması arasında bir ilişki vardır. Bu durumda, Kruskal Wallis testi yapılarak 5 grup arasında (gıda, tekstil, mobilya, makine- ekipman, imalat ve diğer sektörler) bir farklılığın olup olmadığı test edildiğinde p değeri $0,033 < 0,5$ olduğu için bir farklılığın olduğu söylenebilir. İşletmelerin “kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında mali sorunlar nedeniyle azalma olmuştur” sorusuna ortalama olarak “katılıyorum” cevabını vermişlerdir.

Hipotez 5- H_1 : Faaliyet sektörü ile krizin bir fırsat ortamı olduğu düşüncesi arasında bir ilişki vardır.

Tablo 17: Hipotez 5

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	32,784(a)	20	,036
Likelihood Oranı	34,474	20	,023
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,036 < 0,05$ olduğu için H_a hipotezi kabul edilir yani faaliyet sektörü ile krizin bir fırsat olduğu düşüncesi arasında bir ilişki vardır. Bu durumda, Kruskal Wallis testi yapılarak 5 grup arasında (gıda, tekstil, mobilya, makine- ekipman, imalat ve diğer sektörler) bir farklılığın olup olmadığı test edildiğinde p değeri $0,091 > 0,05$ olduğu için bir farklılığın olmadığı söylenebilir. İşletmelerin “krizin bir fırsat ortamı olduğunu düşünüyorum” sorusuna ortalama olarak “kararsızım” yanıtını vermişlerdir.

Hipotez 6- H_1 : İşletme yöneticilerinin eğitim düzeyi ile krize karşı somut önlemler alma arasında bir ilişki vardır.

Tablo 18: Hipotez 6

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	22,526(a)	15	,095
Likelihood Oranı	24,258	15	,061
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,095 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani İşletme yöneticilerinin eğitim düzeyi ile krize karşı somut önlemler alma arasında bir ilişki yoktur. İşletmelerin “krizin önüne geçmek için esnek çalışma saatleri, azaltılmış veya yarı zamanlı haftalık mesailer gibi somut alternatifler uygulamak bir önlem olarak düşünebilir mi” sorusuna ortalama olarak “kararsızım“ yanıtını vermişlerdir.

Hipotez 7- H_1 : İşletmenin faaliyette bulunduğu sektör ile krizden sonraki istihdam durumunun azalması arasında bir ilişki vardır.

Tablo 19: Hipotez 7

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	25,147(a)	20	,196
Likelihood Oranı	27,705	20	,117
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,196 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani işletmenin faaliyette bulunduğu sektör ile krizden sonraki istihdam durumu arasında bir ilişki yoktur. İşletmeler “kriz sonrasında istihdam durumunda azalma olmuştur” sorusuna ortalama olarak “katılıyorum” yanıtını vermişlerdir.

Hipotez 8- H_1 : İşletmede üretim teknolojisinin durumu ile krizden sonraki istihdam durumu arasında bir ilişki vardır.

Tablo 20: Hipotez 8

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	20,576(a)	20	,422
Likelihood Oranı	24,009	20	,242
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,422 > 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani işletmede üretim teknolojisinin durumu ile krizden sonraki istihdam durumu arasında bir ilişki yoktur.

Hipotez 9- H₁: İşletmenin faaliyette bulunduğu sektör ile küresel kriz süreci içerisinde finansal kuruluşlardan kredi bulmakta zorlanıyorum düşüncesi arasında bir ilişki vardır.

Tablo 21:Hipotez 9

	Değer	Serbestlik Derecesi	Sig. (p)
Pearson Ki-Kare	34,982(a)	16	,004
Likelihood Oranı	39,426	16	,001
Geçerli Örnek	112		

Bu hipoteze göre, p değeri $0,004 < 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir yani İşletmenin faaliyette bulunduğu sektör ile küresel kriz süreci içerisinde finansal kuruluşlardan kredi bulmakta zorlanıyorum düşüncesi arasında bir ilişki vardır. Bu durumda, Kruskal Wallis Testi yapılarak 5 grup arasında (gıda, tekstil, mobilya, makine-ekipman, imalat ve diğer sektörler) bir farklılık olup olmadığı test edildiğinde p değeri $0,084 > 0,05$ olduğu için bir farklılığın olmadığı söylenebilir.

Sonuç

ABD Mortgage piyasası kaynaklı 2008 küresel krizi, ilk etkilerini Temmuz 2008 tarihinde finansal piyasalarda ani dalgalanmalarla göstermiştir. Kriz izleyen dönemlerde ekonominin farklı boyutlarıyla birlikte reel sektörü de etkilemiştir. Kriz, ABD kaynaklı olmasına rağmen, kısa sürede birçok ülkeyi etkisi altına alarak küresel bir kriz haline dönüşmüştür. Türkiye'de finansal piyasalarla birlikte reel sektörü ve KOBİ'leri de etkilemiştir.

Bu çalışmada Göller Bölgesi'nde üretim alanında faaliyet gösteren KOBİ'lerin (gıda, makine-ekipman, tekstil, plastik, orman, mermer, mobilya vb.) 2008 küresel krizinden ne derece etkilendiklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla büyük çoğunluğu 21 yıl ve üzerinde faaliyet gösteren 112 KOBİ üzerinde bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada, kriz süresince, işletmelerin kapasite kullanım oranlarında, istihdam durumunda ve satış miktarlarında azalma olduğu saptanmıştır. Araştırmanın hipotezlerinde meydana gelen bu azalmaların nedenleri de araştırılmıştır. Buna göre, işletmelerin faaliyet sektörü ile kriz nedeniyle kapasite kullanım oranlarında hammadde sıkıntısı ve mali sorunlardan kaynaklanan azalma meydana geldiği görülmüştür. Ancak, işletmelerdeki istihdam azalmasının kullandığı teknolojiye ve faaliyet gösterdiği sektöre göre

farklılık arz etmemektedir. Ayrıca işletmelerde kriz süresince satışlarında meydana gelen azalma, faaliyet gösterdiği sektöre göre değişmemektedir. Buna göre, araştırmaya dâhil edilen tüm işletmelerin satışlarında ve istihdam durumunda azalma meydana gelmiştir.

Araştırmada, işletmelerin kriz süreci içerisinde, finansal kuruluşlardan kredi bulma imkânları ve krizin bir fırsat olduğu düşüncesi arasında faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık olduğu saptanmıştır.

Araştırmanın bir diğer sonuca göre, işletmelerin krize karşı önlemler almada çok yeterli olmadığı ve işletme yöneticilerinin eğitim seviyesiyle bir ilişkisi bulunmadığı sonucu elde edilmiştir. Bu anlamda, Türkiye’de KOBİ’lerde, krize karşı önceden önlem alma konusunda yeterli bir bilincin henüz oluşmadığı görülmektedir. Türkiye’de sıklıkla krizlerin yaşanmış olması ve çok büyük zararlara neden olduğu bilinmesine rağmen, KOBİ’ler bağlamında krizlere karşı önceden önlem alma ve krizi başarılı bir şekilde yönetme, krizden en az zararla çıkma yeteneği gösterilememektedir.

Kaynakça

- Alıç, A., B., Akboğa, B., , Aslan, A., Kayabaşı, G., Küresel Krizin KOBİ’lerin İhracatına Etkileri ve Kriz Yönetimi, XII. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi, Ege Üniversitesi, İzmir, 7-8 Mayıs 2009.
- Ateş, K., “Amerika Birleşik Devletlerinde Mortgage Uygulamasında Vergi”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:285, s.50-53, Mayıs 2005.
- Aydoğan, K., Çapoğlu, G., Bankacılık Sisteminde Etkinlik ve Verimlilik Uluslararası Bir Karşılaştırma., Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Yayın No:397, 1989.
- Bal, H., “Güneydoğu Asya Ülkeleri, Dış Borç Krizi ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, Ekonomi Başak Dergisi, Yıl:22, Sayı:101, s.98-105, Eylül/Ekim 1998.
- BDDK, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı: Gelişme Raporu <http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlar> ve raporlar/rapor/yapilandirma_programi/BSYYP_GR_0602.doc, 6 Şubat 2002, 03.05.2010.
- Coşkun, Y., S., Balatan, Z., , Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkisi Ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi İle Bilançoya

Dayalı Mali Etkinlik Analizi, XII. Uluslararası İktisat Öğrencileri Kongresi, Ege Üniversitesi, İzmir, 7-8 Mayıs 2009

Dünya Bankası, Global Economic Prospects, 2009.

Erdoğan, B., Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve FinansalKriz Modelleri, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 80 s., 2006.

Erdönmez, A.P., Küresel Kriz ve Ülkeler Tarafından Alınan Önlemler Kronolojisi, Bankacılar Dergisi, Sayı 68, s. 85, 2009.

Güven, S., Sermaye Hareketlerinin Nedenleri, Etkileri ve Türkiye Örneği, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, s. 1-18, 2001.

<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/460082.asp>, 20.03.2010.

<http://www.bddk.org.tr>, 20.03.2010.

Kalaycı, Ş., SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri, Asil Yayın, s.404-419, 2005.

Mishkin, F., Lessons From the Asian Crisis, NBER Working Papers, 1-2, <http://www.nber.org/papers/w7102> , 1996, 23.04.2010.

Mittelman, J., H., The Dynamics of Globalization, Globalization:Critical Reflections, Ed:James H. Mittelman, London, Lynne Rienner Publishers, , s.1-19, 1997.

OECD, Economic Surveys- Euro Area, www.oecd.org., 10.04.2010.

OECD, Economic Surveys- United States, www.oecd.org, 10.04.2010.

Seyidoğlu, H., Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri, Doğu Üniversitesi Dergisi, 4(2), s.141-156, 2003.

Stiglitz, E.J., Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, Çev: A. Taşçıoğlu, D. Vural, Plan B Yayınları, İstanbul, 2002.

Şimşek, M., Finansal Küreselleşmenin Ekonomik Krizler Üzerindeki Etkileri ve Örnek Kriz Ekonomileri, Finans-Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi, s.63-73, 2004.

tcmb.gov.tr, 20.03.2010.